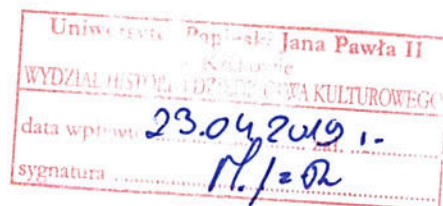

prof. dr hab. Piotr Franaszek
Instytut Historii
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Romana Gieronia „Procesy karne w sprawie przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów w województwie krakowskim wszczęte przed sądami szczególnymi i powszechnymi w latach 1945–1950” (353 strony)

Obszerna, licząca ponad 350 stron praca doktorska, mgr. Romana Gieronia dotyczy jednego z najtrudniejszych zagadnień najnowszej historii Polski, jakim są relacje polsko-żydowskie podczas II wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Przez wiele lat, ze względów politycznych, tematyka ta była bardzo zaniedbana. Dopiero zniesienie po 1989 r. ograniczeń w zakresie swobody prowadzenia badań naukowych i prezentowania ich wyników dało możliwość podjęcia systematycznych poszukiwań w tym zakresie. Z jednej strony możliwe stało się przybliżenia pasjonujących dziejów, języka i kultury żydowskiej, czego najlepszym dowodem są uruchamiane na wyższych uczelniach studia judaistyczne. Z drugiej strony kolejne pokolenia badaczy podjęło się opracowywania historii Żydów polskich, a w tym także bolesnego problemu Zagłady. Zaczęto więc nadrabiać poważne zaniedbania w tym zakresie powstałe w okresie PRL-u. Niestety, zaczęły również pojawiać się opracowania łamiące podstawowe zasady warsztatu historyka, przeinaczające przekazy zawarte w źródłach, lub wręcz je fałszujące, wprowadzające do obiegu naukowego fakty niepotwierdzone źródłowo, a w rezultacie niedające rzeczywistego obrazu zdarzeń z przeszłości. Dlatego też należy z uznaniem przyjąć pojawienie się każdej pracy, która w sposób rzetelny przedstawia niezwykle skomplikowane wydarzenia okresu II wojny światowej, a zwłaszcza zawarte w recenzowanej dysertacji losy Żydów ukrywających się na wsiach podczas okupacji niemieckiej.

Sam temat rozprawy dotyczy zagadnień, które już były — w różnym kontekście — poruszane we wcześniejszych opracowaniach. Ale sposób podjęcia tematu oraz wyjątkowa rzetelność, jaką Doktorant wykazał przy opracowywaniu podjętego problemu sprawia, że pracę czyta się z dużym zaciekawieniem, a recenzent z dużym trudem doszukiwał się w dysertacji słabszych punktów. Choć rozprawa wprowadza czytelnika w problematykę niezwykle trudną, a czasami wręcz przygnębiającą to sposób jej prezentacji wywołuje u czytelnika ogromne zainteresowanie i zmusza go do systematycznego studiowania treści.

Przedmiotem recenzowanej rozprawy doktorskiej są procesy karne w sprawie przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów w województwie

krakowskim (w granicach z 1945 r.) wszczęte przed sądami szczególnymi i powszechnymi w latach 1945–1950. Autor tłumaczy motywy, które skłoniły go do przyjęcia końcowej cezury swoich badań. Przyjęcie roku 1950 jest związane z wprowadzeniem generalnej reformy ustroju i struktur sądowych. Jednocześnie w tym roku zakończono wprowadzenie istotnych zmian w kodeksie postępowania karnego z 1928 r., w efekcie czego przestępstwa okupacyjne utraciły swoje proceduralne odrębności, które bezpośrednio po wojnie stanowiły ważny element ich specjalnego charakteru. Należy zgodzić się z Autorem, że przyjęcia zarówno początkowej jak i końcowej cezury jest w pełni uzasadnione.

Autor podjął próbę przeprowadzenia rekonstrukcji przebiegu procesów karnych z uwzględnieniem specyfiki i okoliczności lat powojennych. Przebadał prowadzone czynności procesowe oraz osoby biorące udział w sprawach karnych z lat 1945–1950. Prześledzi przebieg zdarzeń od zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa i wszczęcia postępowań przygotowawczych, poprzez postępowania sądowe przed I instancją, aż do wniesienia środków odwoławczych. Szczegółowo analizuje orzecznictwo sądów powszechnych i wysokość wymierzonych kar. Ważnym elementem prowadzonych badań jest charakterystyka osób odpowiadających za przestępstwa okupacyjne.

Praca składa się z czterech rozdziałów, wstępu, zakończenia i bibliografii. Uzupełnieniem jest wykaz skrótów stosowanych w pracy. We wstępie Autor informuje o celu swojego przedsięwzięcia oraz ogólnie charakteryzuje literaturę podejmującą zagadnienia dotyczące losów społeczności żydowskiej w czasie II wojny światowej, ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-żydowskich. Prezentuje również najważniejsze prace dotyczące przestępstw okupacyjnych w polskim prawie karnym oraz publikacje poświęcone organizacji i funkcjonowaniu sądownictwa specjalnego powołanego w celu ścigania i osądzenia zbrodni popełnionych w czasie okupacji. We wstępie Pan Gieroń wskazuje również na bazę źródłową pracy. Podstawowym źródłem wykorzystanym przez Autora rozprawy stały się akta powojennych procesów karnych wytoczonych na podstawie tzw. dekretu sierpniowego, czyli dekretu PKWN z 31 sierpnia 1944 r. *o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego*. Tym samym głównym źródłem informacji w prowadzonych badaniach stały się materiały archiwalne. W pierwszej kolejności są to akta spraw z dekretu sierpniowego przekazane na mocy zarządzenia ministra sprawiedliwości z 9 lutego 1966 r. do Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, a następnie do Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Natomiast w Archiwum Narodowym w Krakowie znajdują się kolejne pod względem ważności zbiory źródeł wykorzystanych w pracy. Są one

częścią zespołów będących spuścizną po działalności Specjalnego Sądu Karnego, Sądu Okręgowego i Apelacyjnego Krakowie oraz prokuratur tych sądów. Autor stwierdził niekompletność tych zbiorów. Ponadto Autor korzystał z materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Narodowym w Krakowie, oddział w Nowym Sączu, a także ze źródeł drukowanych.

Przed rozpoczęciem właściwej analizy zakreślonej w temacie rozprawy, w pierwszym rozdziale Roman Gieroń starał się przedstawić kontekst historyczny i uwarunkowania stworzone przez niemieckiego okupanta na badanym terytorium. Rozdział ten zawiera również prezentację genezy i charakterystykę dekretu sierpniowego. Rozdział ten ma stworzyć tło do rozwinięcia interesujących Autora problemów. Ten niezwykle interesujący, napisany w oparciu o literaturę, rozdział stanowi ciekawe wprowadzenie do dalszych rozważań. Kolejne rozdziały (2-4) stanowią główną część pracy, gdyż to właśnie w nich Autor dokonał szczegółowej analizy różnych aspektów procesów karnych w sprawie przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów w województwie krakowskim wszczętych przed sądami szczególnymi i powszechnymi w okresie wyznaczonym przez cezury pracy. W drugim rozdziale Autor przedstawił zagadnienie właściwości organów ścigania, kwestie proceduralne oraz przebieg postępowania przygotowawczego. Postępowanie takie rozpoczynało zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, a kolejnymi jego etapami była praca operacyjna i śledcza, aż po przygotowanie materiału procesowego. Rozdział ten zawiera także omówienie przypadków postępowania, które zakończyły się umorzeniem.

Rozdział trzeci, zatytułowany „Oskarżeni” stanowi próbę scharakteryzowania osób oskarżonych o popełnione przestępstwa. W rozdziale tym opisano rodzaje zarzucanych przestępstw, okoliczności, czas i miejsce ich popełnienia oraz sposób postępowania i argumentacji oskarżonych, broniących się przed stawianymi zarzutami. Rozdział czwarty prezentuje problematykę właściwości sądów w analizowanych procesach w sprawach przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów. W pierwszym punkcie tego rozdziału Autor zawarł opis tych sądów, ich skład orzekający oraz przebieg rozpraw głównych. Kolejny punkt pokazuje wysokość wymierzanych kary wraz ze szczegółowym omówieniem uzasadnień wyroków. Z jednej strony Autor prezentuje rodzaje popełnionych czynów i zastosowane za nie sankcje. Z drugiej strony wskazuje na okoliczności i sposoby złagodzenia represji karnej za poszczególne przestępstwa wraz z uzasadnieniem stosownego nadzwyczajnego złagodzenia kary. Pokazuje w jakim stopniu orzecznictwo Sądu Najwyższego wpływało na analizowane sprawy i ferowane wyroki. W

końcowej części tego rozdziału Autor omawia wpływ orzecznictwa Sądu Najwyższego na analizowane wyroki.

Z całą mocą należy podkreślić wyjątkowość tematu podjętego przez Doktoranta. Recenzowana rozprawa nie jest sensu stricte tylko pracą historyczną, ale należy ją umieścić na pograniczu historii oraz historii prawa. Już we Wstępie, opisując dotychczasowy stan badań, Autor sam wskazuje na bardzo poważną lukę spowodowaną niewystarczającą liczbą rzetelnych opracowań odnoszących się do prawnych aspektów przestępstw popełnionych przez ludność chłopską na przedstawicielach społeczności żydowskiej w okresie II wojny światowej. Autor ma świadomość wyjątkowego, pod wieloma względami, charakteru swojej pracy. Należy zakładać, że ten kierunek badań będzie dalej się rozwijał. Na uznanie zasługuje także odwaga, z jaką Doktorant przystąpiła do realizacji tematu. Jest to istotne zwłaszcza w kontekście toczonych dyskusji na temat relacji polsko-żydowskich, w których argumenty merytoryczne schodzą na plan dalszy, a zaczynają dominować argumenty pozamerytoryczne, a zwłaszcza emocjonalne. Chodzi tu bowiem nie tylko o bierne odtworzenie faktów historycznych, lecz o wkomponowanie poprawnie interpretowanego materiału źródłowego w teoretyczne założenia w oparciu o które funkcjonowało komunistyczne sądownictwo do 1950 r. Obok wiedzy historycznej i znajomości podstawowych zasad warsztatu historyka Autor musiał należało wspomagać swoją pracę nietatwą wiedzą z zakresu prawa i historii prawa. Roman Gieroń podjął się niewątpliwie bardzo ambitnego, ale zarazem trudnego zadania. Nie ulega wątpliwości, że udało mu się to zadanie wypełnić bardzo dobrze.

Realizując swoje zamierzenie Doktorant skrupulatnie wykorzystywał różnego rodzaju opracowania i materiały odnoszące się do interesującego problemu. Wydaje się, że Autor w możliwi maksymalnym zakresie potrafił wykorzystać istniejące już opracowania. Ogromną zaletą prezentowanych badań jest fakt, iż oparciem dla nich są w przede wszystkim archiwalia. W tym zakresie Autor wykazał się wyjątkową pracowitością, sięgając do zespołów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz w Archiwum Narodowym w Krakowie. Przy wykorzystaniu tych materiałów w badaniach, których rezultat właśnie obserwujemy, musiały rodzić się różnorodne komplikacje natury źródłowej i metodologicznej. Materiał jakim dysponował Autor był nietatwy „do obróbki” i interpretacji. Doktorant przebadal 144 postępowania, spośród których akty oskarżenia wniesiono wobec 229 sprawców. Wybierając konkretne sprawy Roman Gieroń zastosował trzy kryteria. Wziął pod uwagę ofiary, którymi byli Żydzi, których „określały” niemieckie przepisy okupacyjne, sprawców, którymi byli chłopci zamieszkujący w czasie wojny obszar powojennego województwa krakowskiego, a także rodzaj popełnionego przestępstwa,

uznawanego za przestępstwa okupacyjne. Przebadanie pod kątem podjętej problematyki tak ogromnej ilości materiałów źródłowych, wymagało od Autora odpowiedniego, wcześniejszego przygotowania (zwłaszcza w zakresie nauk prawnych), a w trakcie przygotowywania poszczególnych tematów znacznego nakładu czasu i sił. Jest oczywiste, że Doktorant nieźle uporała się z tym zadaniem, zadawalając nawet bardzo dociekliwego czytelnik. Dla czytelnika zrozumiałym jest usunięcie danych osobowych podejrzanych i oskarżonych. Autorowi chodziło o prezentację pewnego zjawiska, poprzez opis indywidualnych przypadków. Pełna identyfikacja podejrzanych i oskarżonych, a zwłaszcza wobec których umorzono postępowanie w żadnym stopniu nie podnosiłoby wartości merytorycznej rozprawy.

Przyjęty układ pracy jest klarowny, aczkolwiek poniżej recenzent proponuje pewne poprawki. W pierwszym rozdziale Autor nakreśla historyczne uwarunkowania wydarzeń na ziemiach polskich podczas II wojny światowej. Nie ulega wątpliwości, że takie rozważania są niezbędne dla zrozumienia całego kontekstu spraw prezentowanych w zasadniczej części pracy. Wydaje się jednak, że opis zawarty w trzech pierwszych punktach tego rozdziału jest zbyt szczegółowy. To szerokie podejście do problemu sprawia, że Doktorant często przytacza obszerne informacje odnoszące się do funkcjonowania struktur Generalnego Gubernatorstwa, zarówno cywilnej administracji, jak i wojska oraz różnego rodzaju formacji o charakterze policyjnym. W wyczerpującym stopniu Autor podaje również nazwiska wysokich rangą niemieckich funkcjonariuszy, nie tylko działających na obszarze badanego województwa krakowskiego, ale całego GG. Podobnie bardzo dokładnie omówiona została polityka niemiecka wobec społeczności żydowskiej (bardzo długi wywód na temat niemieckiego antysemityzmu) oraz ludności wiejskiej. W większości Autor przekazuje fakty ogólnie znane, opisane w wielu pozycjach naukowych. W odbiorze czytelnika ta część pracy sprawia wrażenie bardzo szczegółowo poprowadzonego „wykładu” dla studentów na temat polityki niemieckiej wobec mieszkańców ziem polskich prowadzonej od jesieni 1939 r. Bez szkody dla głównego celu rozprawy te punkty mogłyby być poważnie ograniczone, a czytelnik odesłany do odpowiedniej literatury fachowej.

Także podobnie w innych częściach swojej pracy Autor dużo uwagi poświęca informacjom ogólnie znanym (np. w drugim rozdziale dosyć dużo miejsca poświęcono funkcjonowaniu organom bezpieczeństwa publicznego i Milicji Obywatelskiej).

Recenzentowi nie pasuje do całości rozważań pierwszego rozdziału jego ostatni punkt - *Geneza i charakterystyka dekretu sierpniowego*. Rozumiem intencje Autora pragnącego ukazać w tym rozdziale „kontekst historyczny” analizy prowadzonej w kolejnych rozdziałach.

Niemniej jednak przejście w jednym rozdziale od rzeczywistości wynikającej z niemieckiej okupacji (trzy pierwsze punkty) do tej tworzonej już przez komunistów jest dla czytelnika trochę zaskakujące. Zdaniem recenzenta istnieje merytoryczne uzasadnienie wprowadzenia treści zawartych w tym punkcie na początek rozdziału drugiego, tym bardziej że cała narracja prowadzona w drugim i kolejnych rozdziałach wynika z zapisów dekretu sierpniowego.

Z kolei informacje znajdujące się w drugim rozdziale, dotyczące zmian ustroju terytorialnego i przyjętych jeszcze przed II wojną światową rozwiązań, a które z kolei były wykorzystywane przez Niemców z pewnością mogłyby znaleźć się w rozdziale pierwszym, który został poświęconemu „kontekstowi historycznemu”.

Recenzent nie do końca rozumie intencje Autora, które skłoniły go do umieszczania w przypisach opisów wielu analizowanych przypadków. Oczywiście „obudowa” dotycząca prawnych regulacji i związanych z tym teoretycznych rozważań jest niezwykle ważna, ale zasadniczą kwestią w pracy są właśnie konkretne sprawy, które podlegały ściąganiu i osądzeniu. Zdaniem recenzenta te kwestie powinny znaleźć się w głównym tekście, a nie „ukrywane” w przypisach.

W pracy zdarzają się powtórzenia, co wynika z przyjętego sposobu prowadzenia narracji (np. dwu- lub trzykrotnie dowiadujemy się, że dla komunistów okupantem byli tylko Niemcy, a nie Sowieci, i dlatego też wymiar sprawiedliwości zajmował się wyłącznie sprawami popełnionymi na rzecz Niemiec).

Praca napisana jest poprawnie i dobrym językiem. Wyjątkowo trafiają się drobne błędy literowe (np. niepoprawna pisownia słowa Wehrmacht na s. 42). Niewątpliwie zbyt często pojawiają się nadmiarowe spacje, zwłaszcza przed numerami przypisów w tekście i przed kropkami kończącymi zdanie. Natomiast bardzo frustruje czytelnika sposób operowania przypisami. Rozumiem intencje Autora, pragnącego każdej informacji przypisać stosowne źródło. Jednak wprowadzanie w jednym krótkim zdaniu 3,4 a nawet 6 i 7 (np. od 1030 do 1036) przypisów uważam za przesadę. W wielu przypadkach, nieomalże nad każdym wyrazem w zdaniu pojawia się przypis. Z całą pewnością, bez szkody dla meritum sprawy i obowiązujących w warsztacie historyka zasad kilka z tych przypisów daje się ująć w jeden, z korzyścią dla prowadzonej narracji.

W swojej pracy Autor podejmuje niezwykle skomplikowane i trudne zagadnienia. Jego postępowanie badawcze nacechowane jest rozwagą i bardzo dobrą orientacją w zagadnieniach formalno-prawnych. Tak jak wspomniano na początku niniejszej recenzji praca od strony warsztatowej została przygotowana bardzo rzetelnie. Szacunek wzbudza podstawa źródłowa oparta na materiałach archiwalnych oraz doskonała znajomość literatury

przedmiotu. Choć praca poświęcona jest przestępstwom okupacyjnym popełnionym przez chłopów wobec Żydów to jednocześnie dostarcza bardzo obszernego materiału ukazującego okupacyjny kontekst tych zdarzeń, a w wielu miejscach prezentuje przypadki pomocy udzielanej przez Polaków Żydom. Praca jest niezwykle ważnym wkładem w toczoną dyskusję na temat relacji polsko-żydowskich w czasie II wojny światowej. Zadaje kłam wielu tezom wygłaszanym przez niektórych badaczy w ostatnim czasie, tak jak to miało miejsce podczas niedawnej konferencji zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Nauk Społecznych w Paryżu, podczas której padały niczym nieuzasadnione oskarżenia społeczeństwa polskiego o kolaborację z Niemcami, czy też chęć fałszowania obecnie historii poprzez zastraszanie świadków, niszczenia dokumentów, a nawet „wykopywania zwłok zamordowanych Żydów, aby zastąpić je kamieniami”.

W podsumowaniu pragnę stwierdzić, że praca Romana Gieronia spełnia warunki stawiane pracom doktorskim i wymagania określone w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Szacunek wzbudza rozległość kwerendy i szczegółowa, niezwykle rzetelna analiza jakże trudnych i zagmatwanych problemów dotyczących relacji polsko-żydowskich w czasie II wojny światowej. Z całą mocą należy pochwalić zarówno inspirację jak i decyzję o podjęciu realizacji tego opracowania. Dla recenzenta nie ulega też wątpliwości, że dysertacja wpisuje się w serię ważnych zdarzeń badawczych odnoszących się do poruszanej tematyki. Dlatego też z stawiam wniosek o dopuszczenie mgr. Romana Gieronia do dalszych etapów przewidzianych w przewodzie doktorskim.

Kraków, 15 kwietnia 2019 r.